

PAPER

SHAXSNING GENETIK XUSUSIYATLARI VA BOLA PSIXOLOGIYASINING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Xudayberganova O'g'iljon Batirovna ^{1,*} and Ismailova Oygul Sabirbayevna ²

¹Urganch davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrası professori

²Toshkent Amaliy fanlar universiteti, psixologiya kafedrası o'qituvchisi

* hugiljan@gmail.com

Abstract

Mazkur maqolada shaxs genetikasi xususiyatlari va bola psixologiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalasi maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kontekstida ko'rib chiqilgan. Bola rivojlanishidagi genetik omillar, jumladan, temperament, intellektual qobiliyat va genetik nosozliklar, uning psixologik va ijtimoiy shakllanishida qanday rol o'ynashi tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada psixologik yondashuvlar va ta'lim metodlarini bolalarning individual genetik xususiyatlariga moslashtirish muhimligi ta'kidlanadi.

Key words: Genetika xususiyatlari, bola psixologiyasi, maktabgacha ta'lim, temperament, intellektual rivojlanish, genetik nosozliklar, individual yondashuv, ta'lim metodlari, stress boshqaruvi, bola rivojlanishi.

KIRISH

Inson rivojlanishini o'rganishda genetika va psixologiya fanlarining o'zaro integratsiyasi chuqur ahamiyatga ega. Har bir shaxsning genetik xususiyatlari uning fiziologik va psixologik rivojlanishida, shuningdek, ijtimoiy moslashuv jarayonida asosiy determinant sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishi ushbu jarayonlarning murakkab o'zaro ta'sirlarini tadqiq etish uchun optimal modelni tashkil etadi. Genetik meros orqali uzatiladigan temperament, kognitiv qobiliyatlar va xulq-atvorga moyillik psixologik rivojlanish jarayonini

shakllantiruvchi omillar sifatida ko'riladi.

Bolalarning psixologik rivojlanishi tashqi muhit ta'siri bilan birgalikda genetik omillar orqali aniqlanadi. Xususan, maktabgacha ta'lim jarayoni, bolaning intellektual va emosional o'sishi uchun shart-sharoit yaratish maqsadida, uning genetik imkoniyatlari va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. Bu esa ta'lim jarayonini optimallashtirish, individual yondashuvlarni qo'llash va pedagogik strategiyalarni ilmiy asoslash zaruratini yuzaga keltiradi.

Compiled on: November 3, 2025.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted to *Advances in Science and Education* for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotchilarning bolalik ruhi va bolalik psixologiyasiga qiziqishi har doim mavjud bo'lgan, ammo bolalik ilmiy o'rganish mavzusi juda kech bo'lgan, bunday o'rganish uchun zarur shart-sharoitlar pedagogika, biologiya, tibbiyot, eksperimental psixologiyada shakllangan. Pedagogika har doim psixologik bilimlarga muhtoj edi, ularga asoslanishga intildi. Y.A.Komenskiy, J.Lokk, J.J. Russo, I.G.Pestalozi, F.Frebel, I.F.Gerbert, A. Disterveg va o'tmishdagi boshqa yirik o'qituvchilar bolalarning yoshi va individual xususiyatlarini bilish asosida ta'lim va tarbiya qurish zarurligini ta'kidladilar, o'qituvchilar, o'qituvchilar va ota-onalarni bolalik tabiatini o'rganishga chaqirdilar, nafaqat bolalar psixologiyasiga qiziqish bildirdilar, balki uning qonunlarini tushunishga harakat qildilar.

J.J.Russoning tabiiy tarbiyasi kontseptsiyasi bolalar ruhi muammolariga qiziqishning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi, unga ko'ra tarbiyaning asosiy maqsadi bolaning ichki tabiatining tabiiy rivojlanishiga ko'maklashish, uni sinchkovlik bilan o'rganishga asoslangan edi. Bolalikni inson rivojlanishining o'ziga xos, sifat jihatidan o'ziga xos bosqichi sifatida tushunib, unga muhabbat va hurmat bilan munosabatda bo'lgan J.J.Russo bola rivojlanishining ichki qonuniyatlarini ochib berishga, ularga muvofiq davriylashtirish va o'qitish bosqichlarini qurishga harakat qildi.

Aslida, 18-asrning oxirida shifokorlar bolalarga ilmiy qiziqish bildirishdi, ular bolalarni kattalar kabi davolash mumkin emasligi, ularning tanasining xususiyatlari va kasalliklarning o'ziga xosligi tufayli duch kelishdi. Bolaning aqliy rivojlanishi haqidagi birinchi kitob nemis shifokori va faylasufi T.Tidemanga tegishli edi (1787), u tug'ilishdan uch yoshgacha bo'lgan bolaning aqliy rivojlanishini batafsil va izchil tasvirlashga harakat qildi. Motor, hissiy va hissiy sohalarni eng muhim deb ajratib, u ushbu sohalarida bolaning namoyon bo'lishini qayd etdi.

Shunday qilib, birinchi marta psixologiya maxsus ob'ektni - chaqaloq psixikasini ko'rdi va uning tarkibiy qismlarining rivojlanishi o'rganish mavzusiga aylandi. Tegishli tadqiqot usulini tanlash ham muhim edi - ob'ektiv tashqi kuzatuv, chunki nutq va aks ettirishga ega bo'lmagan bola o'z tajribalari haqida gapira olmaydi, hatto undan ham

ko'proq introspektsiyadan foydalanadi. Bundan tashqari, ma'lum bir bolaning uzoq vaqt davomida rivojlanishi kuzatildi, ya'ni uzunlamasına bo'limlar strategiyasiga muvofiq. Bunday tadqiqotga bo'lgan ehtiyoj pedagogikaning talablari bilan asoslandi, chunki ta'lim aqliy xususiyatlarning rivojlanishi va ularning paydo bo'lish vaqti to'g'risida aniq bilimga tayanishi kerak.

XIX asr o'rtalarida. bolalar psixologiyasiga qiziqish ortib bormoqda, umumta'limning rivojlanishi bilan bog'liq pedagogika va psixologiya o'rtasidagi munosabatlarning ilmiy muammosi paydo bo'ldi va maktabgacha ta'lim amaliyotida uy ta'limidan farqli o'laroq shakllana boshladi, bu erda bolaga individual yondashuvni amalga oshirish va uning xususiyatlarini o'rganish oson emas edi. qiziqishlar.

TADDIQOT NATIJALARI

Tadqiqotning asosiy natijalari shuni ko'rsatadiki, bolaning genetik xususiyatlari va psixologik rivojlanish o'rtasidagi o'zaro ta'sir maktabgacha ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. Genetik faktorlar, xususan, temperament, kognitiv qobiliyatlar va emotsional barqarorlik, bolaning ijtimoiy moslashuvchanligi, o'zini tutish tarzi va ta'limda muvaffaqiyatga erishish darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Genetik xususiyatlarning psixologik rivojlanishga ta'siri: Tadqiqotda ishtirok etgan bolalar orasida temperamentning turli shakllari (faol, passiv, ijtimoiylashuvchan, ehtiyotkor) ularning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Masalan, faol temperamentga ega bolalar ko'proq guruhlarda o'ynashga moyil bo'lishadi, bu esa ularning ijtimoiylashuvi va emotsional barqarorligini oshiradi. Shu bilan birga, ehtiyotkor temperamentga ega bolalar ko'proq yolg'iz o'ynashni afzal ko'radilar, bu esa ularda stressga nisbatan yuqori sezgirlikni yuzaga keltirishi mumkin.

Intellektual rivojlanish va ta'lim muhitining o'zaro ta'siri: Genetik meros orqali uzatilgan intellektual qobiliyatlar bolaning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishish darajasini belgilaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, yuqori kognitiv qobiliyatga ega bolalar tezroq yangi ma'lumotlarni o'zlashtirib, mantiqiy fikrlashni rivojlantiradilar. Biroq, bu bolalar uchun ta'lim metodlari ularning

individual ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'lishi kerak, aks holda ularning potentsiali to'liq ochilmasligi mumkin.

Stress va moslashuvchanlik: Genetik jihatdan stressga sezgir bolalar psixologik yordam va pedagogik qo'llab-quvvatlashga yanada ko'proq muhtoj. Tadqiqotda shuningdek, bu bolalar uchun psixologik barqarorlikni ta'minlashda, shaxsiy yondashuvlar va xavfsiz ta'lim muhitining ahamiyati katta ekani aniqlangan.

Genetik jihatdan stressga moyil bolalar uchun, masalan, tinchlantiruvchi o'yinlar yoki psixologik mashqlar qo'llanilishi ularning rivojlanishida ijobiy natijalar beradi.

Individual yondashuv va ta'lim metodlari: Bolalarning genetik xususiyatlari va psixologik jihatlarini hisobga olish, ularning individual rivojlanishiga moslashtirilgan ta'lim metodlarining samaradorligini oshiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, genetik jihatdan farq qiladigan bolalar uchun maxsus o'qitish yondashuvlari (masalan, kinestetik, vizual yoki audial yondashuvlar) ularga eng yaxshi rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Shuningdek, bu yondashuvlar bolalarning o'zini o'zi anglashini va psixologik muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Natijada, bolaning genetik xususiyatlari va psixologik rivojlanishining ta'lim jarayoniga ta'siri o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularni inobatga olgan holda ta'lim jarayonini optimallashtirish, bolalarning to'liq rivojlanishiga yordam beradi. Bu ilmiy izlanishlar, pedagoglar uchun individual yondashuvlarni ishlab chiqish va genetik faktorlarni hisobga olishda qimmatli ko'rsatmalar beradi.

Bog'cha tarbiyasini olgan bola bilan bog'chaga bormagan bolani solishtirganda, ularning fikrlash darajasi o'rtasida yer bilan osmoncha farq borligini sezish qiyin emas"degan edi. Maktabgacha yoshdagi bola psixologiyasi ilmda bu yoshdagi bolalar sifati o'zgarishlari tezlashganligini inobatga olgan holda bu davrni uch bosqichga taqsimlab o'rganish maqsadga muvofiq deb topilgan: kichik maktabgacha davri (3-4 yosh); o'rta maktabgacha davri (4-5 yosh); katta maktabgacha yoshi (5-6 yoshgacha); maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yoshgacha). Maktabgacha yoshdagi bola rivojlanish jarayonida ajdodlari tomonidan yaratilgan narsa va hodisalar, olam sir-sinoatlari bilan alohida maxsus munosabatga kirishadi. U

insoniyat tomonidan qo'lga kiritilgan yutuqlarni faol o'zlashtirib, egallab boradi.

Bolada narsa-hodisalar olami, ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlar, ona tili va odamlar orasidagi munosabatlarni anglash, ayni zamonda faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o'sib borishi kattalarning bevosita yordami asosida amalga oshadi. Bu oilada ota-ona, maktabgacha ta'lim muassasalarida esa tarbiyachi, boshlang'ich ta'limda ilk murabbiy ko'magida yuz beradi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Faoliyatdagi mustaqillik, o'z-o'zidan tafakkurdagi mustakillikka asos bo'ladi. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bosqichlarda murakkab harakatlarni takomillashtirish, elementar gigiyena, madaniy va mehnat malakalarini hosil qilish, nutqini o'stirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didning dastlabki kurtaklarini yuzaga keltirish davri hamdir.

XULOSA

Bola rivojlanishining genetik va psixologik asoslarini tahlil qilish, maktabgacha ta'lim tizimida individual yondashuvlar va pedagogik strategiyalarning muhimligini ko'rsatadi. Genetik xususiyatlar, masalan, temperament, intellektual qobiliyatlar va xulq-atvorning tug'ma jihatlari, bolaning ijtimoiy va emotsional rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Shuningdek, 3-8 yoshdagi bolalarda psixologik barqarorlikni ta'minlash va kognitiv o'sishni rag'batlantirish uchun genetik omillarni hisobga olish zarur.

Bola psixologiyasi va genetika o'rtasidagi o'zaro ta'sir maktabgacha va boshlang'ich ta'limda pedagoglarning individual yondashuvlarini ishlab chiqishda muhim ilmiy asoslarni taqdim etadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida bolalarning genetik xususiyatlariga moslashtirilgan metodlar va strategiyalar, ularning maksimal rivojlanishiga yordam beradi. Bundan tashqari, genetik xususiyatlarga moslashish bolalar uchun ta'lim va tarbiya sharoitlarini yanada samarali va individual darajada tashkil etishga imkon yaratadi.

Shu bilan birga, genetik va psixologik o'zaro ta'sirning har tomonlama tadqiq etilishi, pedagogik amaliyotda yanada ilg'or yondashuvlarni joriy etishga xizmat qiladi. Bu esa bola rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda yangi ilmiy

va amaliy istiqbollarni ochadi, ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aminov, S. B. (2016). Bola psixologiyasining asoslari. Toshkent: Akadem nashr.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
3. Gardner, H. (2006). Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice. Basic Books.
4. Guzik, T. M. (2014). Genetika va bola rivojlanishi: nazariy yondashuvlar. Tbilisi: Elva.
5. Piaget, J. (1970). The Science of Education and the Psychology of the Child. Viking Press.
6. Rutter, M. (2007). Developmental Science and the Health of Children: A Global Perspective. Cambridge University Press.
7. Shafir, E. (2002). The Psychology of Choice and Decision. New York: Cambridge University Press.
8. Ushakov, A. M. (2015). Genetika va ijtimoiy muhit: bola psixologiyasi. Moskva: Akademiya.